

A nemzeti és etnikai kisebbségek kutatása Magyarországon

- történeti előzmények és jelen helyzetkép -

A kisebbségi tárgyú kutatásoknak Magyarországon komoly előzményei vannak, amelyek a hazai társadalomkutatás **kezdetéhez** nyúlnak vissza, és **folyamatosan nyomon** követhetők a 18. század végétől napjainkig. Először az önállósuló rokon tudományterületeken bukkanak fel, szervesen beágyazódva az általános tematikába, majd a későbbiekben, a 20. század közepén önállósuló interdiszciplináris kutatási témaként is. Ez utóbbi értelemben tekinthető a kisebbségkutatás önálló diszciplínának, amely feltételezi több tudományág ismereteinek, módszereinek összetett, egyidejű felhasználását. Napjainkban a kisebbségek témakörének tudományos vizsgálata mindkét vonulaton felfedezhető: egyes szaktudományok, mint a néprajz, a történettudomány, a statisztika, a szociológia, a politikatudomány, a neveléstudomány kisebbségi tárgyú kutatásaiban, valamint a kisebbségi problematika tudományközi elemzésében. Mielőtt röviden és vázlatosan ismertetnénk a **fontosabb kutatástörténeti momentumokat**, itt jegyezzük meg, hogy e dolgozat kereteiben nem térhetünk ki részleteiben az egyes kisebbségek kutatásának tagadhatatlanul sajátos - netán eltérő - kutatástörténetére, és nem törekedhetünk az elérhető gazdag információ teljes körű bemutatására. Íme néhány fontosabb állomás.

Kezdeteknek tekinthetjük itt is - akárcsak a társadalomkutatás általános fejlődésének esetében - a Habsburg abszolútizmus azon időszakát, amikor - ha nem is tudományos célú - de módszeres, rendszeres adatgyűjtések révén megszületnek az első leíró adatbázisok az ország népességének összetételére vonatkozóan; különösen értékes számszerű tények kerültek gilyűjtésre a cigányságot illetően a 18. század végén-19. század elején, a közigazgatási rendeleteket megalapozó adatgyűjtések keretében. [1]

Magyarország területén az első **népszámlálást** II. József uralkodása idején, 1784-1787 között hajtották végre. Az ekkor alkalmazott kérdőív nemzetiséggel összefüggő kérdést nem tartalmazott. "A lakosság nemzetiségi összetételéről adatot szolgáltató első népszámlálást 1850-1851-ben tartották. A következő népszámlálás, 1857-ben, ismét elhagyta a nemzetiséggel összefüggő kérdéseket. A nemzetiségek elhelyezkedéséről, arányuk változásáról a vallás szerinti megoszlásból nyerhetnek információt a kutatók és más érdeklődők. 1870-től kezdődően a kiegyezés után megszervezett magyar statisztikai szolgálat hajtotta végre a népszámlálásokat, tízévenkénti gyakorisággal, már a mai számbavételi elvek szerint.

A magyar népszámlálások során több olyan kérdést is alkalmaztak, amelyekből közvetlenül vagy közvetve (több válasz kombinációjából) megállapítható a nemzetiségi, etnikai hovatartozás. Az **anyanyelvet** - mint a nemzetiségi hovatartozás egyik legfontosabb kérdését - 1880 óta minden népszámláláskor megkérdezték. (Anyanyelvként azt az élő nyelvet kellett bejegyezni, amelyet az összeírt gyermekkorában, elsőként megtanult, legszívesebben beszél, anyanyelvének tart). A **nyelvismeretet** azóta kérdezik, amióta az anyanyelvet. A **nemzetiség** konkrét kérdése első alkalommal 1941-ben kapott helyet a népszámlálási kérdőíven. Ezt követően - 1970 kivételével - minden alkalommal tudakolták az összeírtak nemzetiségi hovatartozását." [2] (Jelenleg ez többek között ENSZ ajánlások figyelembevételével történik).

Meg kell említeni az 1890. évi népszámlálást követő nagy jelentőségű, **1893-ban végrehajtott cigányfelvételt**, amelyet a Statisztikai Hivatal irányításával a helyi közigazgatási szervek hajtottak végre. Bár az összeírást Budapesten és néhány nagyvárosban nem sikerült végrehajtani, az elért adatok szerint 1893. januárjában 275.000 cigány személy élt Magyarországon. [3]A nemrég reprint kiadásban is megjelent mű társadalomtörténeti elemzések értékes alapanyaga. Ilyen jellegű, a népszámlálási eredményeket kiegészítő, a cigány népesség egészét vizsgáló felvételekre közel egy évszázad elteltével került sor (a MTA Szociológiai Intézetében, *Kemény István* vezetésével megvalósult országos cigánykutatással, 1993-ban). [4]

A múlt századból és a 20. század elejéről számtalan olyan neves történészre, néprajzkutatóra hivatkozhatunk, akiknek munkái jelentős forrásanyagot jelentenek az akkori nemzetiségi adatokra,

helyzetre vonatkozóan. A 19. század végén - 1889-ben - alakult meg a *Magyar Néprajzi Társaság*, *Hermann Antal* kezdeményezésére. Folyóirata, az *Ethnographia* számos olyan írást publikált a 19. század végén – 20. század elején vagy később, amelyek a nemzetiségi közösség hagyományos dalait, meséit, táncait, mesterségeit, kulturális hagyományait írják le, de gyakran bukkanunk ez időszak bibliográfiai adatbázisában statisztikai, demográfiai, szociológiai helyzetképekre is.[5] Emellett a korszak más tudományos folyóiratai - *Uránia*, *Erdélyi Múzeum*, *Századok* stb. - is hoztak a témába vágó tanulmányokat.

Magyarországon először az **1920-as évek végén**, méginkább a **'30-as években** vetődik fel a kisebbségtudomány művelésének, illetve **intézményes keretekbe** történő helyezésének gondolata, elsődlegesen a határon túl élő magyar közösségek kutatásának kapcsán. A magyarországi nemzetiségek kutatása a pécsi *Egyetemi Kisebbségi Intézet* programjában kapott helyet. Ösztönzőleg hatott a Teleki Intézet a néprajztudomány művelőire, így több társadalomnéprajzi monográfia születik, pl. Harta német, Nyíregyháza szlovák lakosságáról. Szintén ösztönzőleg hatott - a hazai német értelmiségre - az 1930-as években Németországból kiinduló "*Sprachinselforschung*".[6]

A második világháború után az ideológia- és politikaérzékeny nemzetiségi problematika siváran jelenik meg, a kisebbségi tárgyú kutatások egyrészt sablonos, ideologikus tartalmú broszúrákban, másrészt az ideológiásmentes(ebb) bibliográfiai műfajban jelentkeznek. Önálló intézményi kereteiről nem beszélhetünk, egy-egy könyvtár, múzeum, egyetemi tanszék adott helyt ilyen témájú kutatásoknak. Később is központilag finanszírozott kutatási programokon belül művelik e tudományt: **az 1948 után** meginduló "Kelet-Európa története" kutatási programon belül elsősorban a történeti Magyarország nemzetiségeinek története kap helyet. A pártállam idején jórészt szétszórt nemzetiségi helytörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok, könyvek jelentek meg. **1961-ben** a Magyar Néprajzi Társaság kidolgozza átfogó javaslatait a nemzetiségek néprajzi kutatására, amelyek majd a **'70-es évek** elején valósulnak meg. Ekkor alakult meg (újonnan) a *Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya*, a Társaság ösztönzésére a nemzetiségi szövetségek honismereti és néprajzi szekciói, amelyek kezdik kibocsátani a hazai nemzetiségek nyelvén megjelenő, mára negyedszázada folyamatosan megjelenő *Nemzetiségi Néprajzi Tanulmányokat*. [7] (A '90-es évek kezdeményezéseként jelent meg a *Cigány Néprajzi Tanulmányok* sorozat 5 kötete, és az ún. "kis" nemzetiségekről - kis létszámúakról - szóló tanulmánykötet.) 1976-ban szervezték meg az első *nemzetközi nemzetiségi néprajzi konferenciát Békéscsabán*, amelyet azóta 5 évente rendszeresen tartanak, immár hatodszorra. Az itt - magyar, nemzetiségi, vagy valamely világnyelven - elhangzott előadások megjelennek könyv formájában is.

1975-ben került sor egy újabb nemzetiségi program kidolgozására, vezetője *Arató Endre* akadémikus volt, aki tartalmilag és intézményesen is kívánta megújítani a kutatást - országos hálózatban gondolkodva, egyetemi tanszékekre kívánta helyezni.

A **'80-as években** új jelenségként regisztrálható a magyarországi kisebbségek történetének hagyományos nagy kérdéseivel foglalkozó munkák számának ugrásszerű megnövekedése, mint pl. a 18-19. századi betelepülés, a második világháború utáni kitelepítés, lakosságcsere, iskolapolitika. **1985-ben** a TS4 program újabb, a modern tudományos elvek alapján nyugvó nemzetiségi kutatóprogramot dolgozott ki, olyanok vezetésével, mint *Glatz Ferenc*, *Szépe György*, *Joó Rudolf*, *Gyivicsán Anna*. E tervet szorgalmazta a történeti és a jelen kutatásokat, kitért az összehasonlító kutatások és az interdiszciplinaritás szükségességére. A teljességre törekvő program, amely több tudományág bevonását célozta, még szűk intézményi alapokra támaszkodhatott, könyvtárakhoz telepített, két kisebbségkutató egységgel: az *Állami Gorkij Könyvtár* (ma: Országos Idegennyelvű Könyvtár) nemzetiségi kutatócsoportjára, és az *Országos Széchényi Könyvtár Magyarágkutató* csoportjára.

Ugyenebben az időben felértékelődik a kisebbségek főleg 20. századi történelmének ismeretanyaga, **kibővül a kutatási témaválasztás**, korábbi **tabu-témák az érdeklődés homlokterébe kerülnek**, megvalósulnak **történeti** vizsgálatok (elsősorban *Tilkovszky Lóránt*, *Zielbauer György*), **szociológiai** kutatások (*Demeter Zayzon Mária*, *Garami Erika*, *Gyivicsán Anna*, *Radó Péter*, mások), **történeti demográfiai** dolgozatok (*Hoóz István*, *Dávid Zoltán*, *Kovacsics József*, *Mészáros Árpád*, *Czibulka Zoltán*), **oktatáskutatások** (*Forray R. Katalin*, *Imre Anna*, *Kozma Tamás*) színesítik a tematikus skálát. [8]

A magyarországi kisebbségkutatásban **1989 után lezajló folyamatok** - erőteljes intézményesülés, komoly munkamegosztás, a kutatások szakmai színvonalának emelkedése - nem függetlenek a bekövetkezett társadalmi, politikai változásoktól, sem az etnikai reneszánsz nálunk is tapasztalható jelenségétől, sőt, azok hátterén, azokkal összefüggésben alakulnak. Értelemszerű, hogy valamely kisebbség nemzeti és etnikai identitásának fenntartásához nélkülözhetetlen saját történelmének, kultúrájának ismerete. A közös hazában, az "egymást megbecsülve élés" egyik legfontosabb támpontja, hogy ismerjük egymást, önmagunk és a másik nemzetiséghez tartozók sajátos kultúráját, történelmét, értékeit, problémáit. Az állam meghatározó szerepet vállal ennek elősegítésében, nemkülönben komoly felelőssége és szerepe van a kisebbségi önkormányzatoknak, civil szervezeteknek, a kisebbségi értelmiségnek.

1989-90 folyamán, élve az önszerveződési lehetőségekkel, megalakultak az első, nemzetiségi értelmiségiek kezdeményezte **nemzetiségi kutatóintézetek**, munkacsoportok, amelyek önismereti diszciplínaként foglalkoznak közösségük hagyományaival, jelenkori létével. Elsőként a szlovákság alapította meg, 1989-ben, a **Szlovák Kutatóintézetet** Békéscsabán; 1990-ben jött létre Szegeden a József Attila Tudományegyetem szláv tanszéke mellett a **Szerb Intézet** "Milos Crnjanski" alapítvány kezdeményezésére. 1991-ben alakult meg a **német kutatóközösség Pécsen, majd Budapesten** az ELTE Germanisztikai Intézete vállalt komoly feladatokat a hazai németiség tudományos életében. 1993 folyamán létrehozták Gyulán a **Magyarországi Románok Kutatóintézetét**, ugyanezen évben **Pécsen a Horvát Kutatóintézetet**. A kisebbségi törvény és önkormányzati választások közvetett hatására további kisebbségek hozták létre kutatóintézeteiket, így a bolgárok a **Bulgarisztikai Intézetet**, amely az Országos Bolgár Önkormányzat fentartásában működik, a ruszinok a **Ruszin Kutatóintézetet**, amelyet egyesületük tart fenn. A '90-es évek közepén alakul egy **Cigány Kutatóintézet**, Budapesten, (azóta több vezetőváltás után jelenleg *Kerékyártó T. István* szociológus irányításával működik). (**Kutatási programjaik** részletes ismertetésére nem térhetünk ki. **Néhány példa:** a Germanisztikai Intézetben a német nyelv revitalizációja Magyarországon, település-nyelvjárások, dialektusok kutatása, nyelvi állapotok felmérése, identitás-definíciók kidolgozása. A Szlovák Kutatóintézet néprajzi kutatásai számtalan kötetben kerültek kiadásra, legnagyobb két kiadványa az alaplúnek számító néprajzi és a nyelvjárási atlasz, az oktatási kérdések kutatása, a kisebbség létszámának 20. századi alakulása, a magyar-csehszlovák lakosságcsere, szociológiai vizsgálatok.)

Színvonalas elemzések születtek olyan kisebbségi kutatók tollából, akik sokrétű tevékenységükkel - kutatói, oktatói, közéleti - többszörösen elkötelezett képviselői közösségüknek, ilyen minőségükben többen magas állami kitüntetésekben is részesültek. Közülük megemlíthjük: *Doncsev Toso* szociológust, aki a magyarországi bolgárság kutatása terén alkotott kiemelkedőt, *Vujicsics Stojan* irodalomtörténészt, aki a hazai szerbség elkötelezett kutatója, *Gyivicsán Anna* szlovák társadalomnéprajz-kutatót és *Krupa András* szlovák néprajzkutatót, akik számtalan kötet szerzői, *Manherz Károlyt*, aki a magyarországi német néprajzi és nyelvi hagyományok nemzetközi szinten elismert kutatója, *Berényi Máriát*, a hazai románság enciklopédikus ismerőjét, *Dzindzisz Jorgoszt*, aki a magyarországi legújabb kori görög diaszpóra kialakulásának kutatásában szerzett érdemeket - s hosszasan folytathatnánk. **Az érzelmi kötődést** óhatatlanul feltételező kisebbségi önkutatást művelők vallják, hogy "a nemzetiség-történeti kutatásokat távol kell tartani mindenfajta indulattól, érzelmi túlzásoktól, szubjektív tényezőktől." [9]

A mindig is kívánatos kisebbségi önkutatás mellett jelentős szerepe van e tudomány művelésében **az akadémiai** társadalomtudományi intézeteknek, különböző **felsőoktatási - egyetemi, főiskolai - és múzeumi, könyvtári** társadalomtudományi kutatóműhelyeknek, ahol kisebbségi tárgyú kutatások (is) folynak. A Magyar Tudományos Akadémia valamennyi társadalomtudományi intézetében évtizedek óta folynak magyarországi, kelet-közép-európai kisebbségi, etnikai tárgyú kutatások. Glatz Ferencnek, az Akadémia elnökének kezdeményezésére 1996-ban "nemzeti stratégiai kutatási" program kezdődött az akadémiai intézethálózat égisze alatt. Ennek részeként ez év májusától indult a "Kisebbségi kérdés Közép-Európában" nevet viselő projekt. A projekt szervezeti alapját az **Akadémiai Kisebbségkutató Műhely** jelenti, [10] amely a sokrétű kérdés *összehangolt* akadémiai tudományos kutatására, *összegző jellegű munkák* elősegítésére (nem utolsó sorban a határon túli magyar kisebbségek kutatására) jött létre, **1998.** áprilisában. Az A.K.M. programjaiban olyan magyarországi kutatóintézetek, intézmények vesznek részt, amelyekben mára *szervesült* a kisebbségkutatás. [11]

A felsőoktatási, múzeumi műhelyek közül megemlítünk néhányat: az ELTE Szociológiai Intézetében a Kisebbségkutatás tanszéket (*Csepeli György*), ugyanitt az ELTE-UNESCO Kisebbségkutató Programját (*Örkény Antal*), a pécsi JPTE Romológia Szemináriuma keretében folyó kutatásokat (*Forray R. Katalin*), a Kaposvári, a Zsámbéki romológia tanszékeket (Takács Éva, Nagy Pál), az ELTE Szláv tanszékén (*Nyomárkay I., Gyivicsán A., Zsilák M.*), a szegedi JGYT román tanszékén (*Petrusán Gy.*), a nemzetiségi bázismúzeumokban folyó munkát - Mohácson (*Sarosácz Gy.*), Tatán (*Kemecsi L.*), Békéscsabán (*Csobai L.-né.*) Szegeden (*Tóth I.*), - , több más múzeum kutatásait - Szombathelyen a Savaria múzeum szlovén kutatásait (*Mukicsné Kozár Mária*), az interetnikus kutatásokat a Néprajzi Múzeumban (*Fejős Z., Szuhay P.*), Miskolcon a Herman Ottó múzeumban (*Viga Gy.*), Székesfehérvárott a Szent István Király múzeumban (*Lukács L.*). A '90-es évek elején létrejött központi jellegű **Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetében** a hazai kisebbségekre vonatkozó kutatások terén is születtek eredmények, pl. a müncheni Süd-Ost Institut-tal együttműködésben elkészített és 1997-ben kiadott értékes regionális nemzetiségi bibliográfia,[\[12\]](#) illetve más kiadványok.

A **központi** kutatóhelyeken folyó munka mellett öröndetesen megindultak a **regionális** kutatóműhelyek: nemcsak az MTA Regionális Kutatóintézeteinek hálózatán belül, hanem közigazgatási egységek támogatta civil szerveződések, kutatóközösségek körében, mint az 1997-ben létrejött *Baranyai Nemzetiségi Kutató Munkaközösség* esetében. Fellendültek - nagy mértékben helyi vagy országos kisebbségi önkormányzati ösztönzéssel, anyagi támogatással - **a nemzetiségi helytörténeti kutatások** is. Így a Dél-Alföldön, ahol több nemzeti kisebbség él, rangos monográfiák, tanulmánykötetek jelentek meg, Békéscsaba, Gyula, Elek történetéről, amelyek méltó helyet és terjedelmet szentelnek az itt élő németek, szlovákok, románok, szerbek életének ábrázolására.

Az állami szerepvállalás előfeltétele az ország lakói nemzetiségi összetételének ismerete, főbb demográfiai jellemzőinek feltárása. E fontos állami szerep megvalósításában a NEKH-nak is komoly feladatai vannak, most a következő, **a 2000-2001 évi népszámlálás előkészítése kapcsán**: többlépcsős egyeztetési folyamat elindítása a kisebbségek képviselői és a KSH szakmai fórumai között, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó lakosság számáról és összetételéről megbízható és tárgyilagos adatokat gyűjtsünk. (Valamely nemzetiséghez tartozásnak nincsenek külső szemlélő által meghatározható jegyei; a nemzetiségi tudat belső érzés, amelyet az állampolgár az adott társadalmi, politikai helyzetben egyéni mérlegelése szerint kifejezésre juttathat, nyíltan vállalhat vagy eltitkolhat).

A finanszírozás terén komoly állami feladatok maradtak még az utóbbi évtized többszörös finanszírozási mechanizmusának kialakulása után is: költségvetési (eddig az MKM a kisebbségi kutatóintézeteket), MTA, projektfinanszírozás, közalapítványi támogatások. A MNEKK évente meghirdeti kutatási pályázatát: példának okáért a közalapítvány 1996-ban az összes támogatások kb. 20 százalékát fordította a kisebbségi kutatások támogatására, ez összegszerűen meghaladta a 45 millió forintot. 1997-ben hasonló összeggel támogatta a kisebbségi kutatásokat, és számtalan kötet látott ezáltal napvilágot.[\[13\]](#) A kutatási projektek támogatása OTKA, OKTK, MTA alapokból történik, több közalapítvány is létrejött a területen, mint az 1997-ben létrehozott *Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány Intézete*, amely Csepeli György irányításával működik projektfinanszírozás rendszerében. [\[14\]](#) Szintén ide tartozik a tény, hogy a magyar tudományos élet legmagasabb szinten irányító **MTA** központi koordinációs szerepet vállalt az intézeteiben folyó kisebbségi kutatások támogatására, kutatási programokat indított az említett, 1998-ban létrehozott *Kisebbségkutató Műhely* programjával.

A kutatói utánpótlás biztosítása, nemzetiségi értelmiség képzése, alkotói munkára való felkészítés szintén állami feladat, amely a kisebbségi közélet vezetőinek mind aktívabb részvételével valósul meg. Az országos kisebbségi önkormányzatok közül többeket foglalkoztat a kutatóképzés biztosítása (a tanárképzésen kívül). *"A korábbi évek-évtizedek szerzőgárdájához képest szinte évről-évre növekszik a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozó szerzők száma és aránya,"* [\[15\]](#) akik megfelelő szaktudással, kellő forráskritikai tapasztalattal rendelkeznek, hathatósan kapcsolódnak be a kutatásba. A MNEK Közalapítvány 1998-ban kutatói ösztöndíjat adományozott jeles, a kisebbségi önkormányzatok ajánlását élvező nemzetiségi értelmiségieknek.

A könyvkiadás, könyvterjesztés terén a több tucat kiadó tevékenysége részesül közvetlen vagy

közvetett állami támogatásban. E kiadók között kifejezetten nemzetiségi témájú könyvek kiadását, terjesztését vállalók is vannak.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal 1996-tól tanácskozás-sorozatot indított *Kisebbségkutató Műhelybeszélgetések* címmel, amely a különböző kisebbségkutató intézetek, -műhelyek, illetve a helyi valamint országos kisebbségi önkormányzatok, a nemzeti és etnikai kisebbségek civil szervezetei közötti kapcsolatteremtés, információáramlás elősegítését szolgálja, egyúttal a hazai nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos tudományos kutatási igények, ösztönözhető törekvések megismerésének, konstruktív javaslatoknak, kezdeményezéseknek magas szinten teremtett szakmai vitafóruma. A nemzeti és etnikai kisebbségek közötti kommunikáció eme színterén megteremtődhet a korábban megvalósult vagy a folyamatban lévő - akár államigazgatási intézkedések hatásvizsgálatát érintő - kutatások feltérképezése, eredményeik ismertetése, végső soron **koordináltabb hasznosulása az államigazgatásban**. A kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségkutatók témajavaslataira építő műhely alkalmanként változó kutatási problematikához kapcsolódott. A Műhelybeszélgetés áttekintette és megvitatta a hazai nemzetiségek kutatás legújabb eredményeit, jövőbeli feladatait, a kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségkutatók együttműködésének főbb vonulatait. A találkozások alkalmat, fórumot jelentettek a hazai kisebbségek anyanyelven művelt tudományos kutatásainak bemutatására egy tágabb körben is. *Két év alatt - 1996 - 1998 között - kilenc ilyen tanácskozást szervezett, amelyeken közel 30 előadás hangzott el, közülük több publikálásra került szakfolyóiratban, vagy a NEKH elektronikus (Web)kiadványában.* [16]

Összegezve az utóbbi évtized jellemző jelenségeit, tendenciáit: változott - pozitív irányban - a kisebbségkutatás helyzete, szerepe és témaválasztása 1989 óta: az **intézményesülés**, a saját kutatóintézetek alakulása terén; a **kutatóhálózat kibővülése** értelmében, hisz a kisebbségi tárgyú kutatások művelése számtalan akadémiai, egyetemi tanszéki, főiskolai, múzeumi, könyvtári kutatóhelyen zajlik; a kisebbségek iránti **érdeklődés fokozódása** terén; a **kutatások iránti igény növekedése** terén: etnikai reneszánsz, önismeret igénye, öntudatosodás, eszmélés (egyrészt a kisebbségi önkormányzatiság hatására). **Tabu-témák megszűntek. A felhasználó-központú kutatások megsokszorozódtak:** a hasznosíthatósági mutatók komolyak. (Pl. a nyelvi kutatásoknál: különböző iskolatípusokban, tankönyvírásban, nemzetiségi szakos tanárok posztgraduális továbbképzésében, a kisebbségi önkormányzatok kulturális tevékenysége számára.)

Kutatott témakörök az elmúlt tíz évben

Közöttük fontos tudományos feladatok és tervek szerepelnek, több vagy minden kisebbséget érintőek, nemkülönben valamely nemzetiség sajátos vonatkozását illető témák. Jellemző a megközelítésre, hogy ez vagy elsődlegesen teoretikus, vagy gyakorlatorientált, ahol főcél visszaforgatni az eredményeket a kisebbségi lét különböző területeire: oktatás, kisebbségi önkormányzatok programjai, tudományos fórumok. Jellemzőek a hosszú távú programok, különböző szintű együttműködések, az akadémikus igényesség. Emellett mind nagyobb számban vesznek részt e munkában nem hivatásos kutatók is. (Feltűnik olykor a "naiv tudományosság" jelensége is, mint az "amatőr" kutatás mellékterméke.) [17] A kutatások és publikációk nyelve: magyar, vagy/és a nemzetiség anyanyelve, vagy/és valamely világnyelv. Az alábbiakban a kutatások tárházának összeállítása helyett átfogóan ismertetjük a leginkább kutatott témaköröket.

1. Az anyaországi kutatókkal megvalósított **közös** kutatások egyaránt módszertani és koncepcionális megfontolásokból születtek: magyar-szlovák nyelvészeti, magyar-román néprajzi közös kutatások, magyar-német tudományos együttműködések; több hazai kisebbség köréből hozhatnánk hasonló példákat. Egy részük határon átnyúló **összehasonlító** kisebbségkutatás: kezdve itt a sort a '80-as évek végén a magyar-szlovén empirikus összehasonlító szociológiai kutatással, folytatva a '90-es években az Alpok-Duna-Adria Munkaközösség Kisebbségek Munkacsoportjának tudományos projektjével, amely nemzetközi együttműködéssel az öt ország összehasonlító kisebbségi helyzetleírásának létrehozatalát

célozta meg. [18] E fejezethez tartoznak az országon belül alkalmazott összehasonlító kisebbségkutató módszer kutatási eredményei is.

2. A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek tipológiai sajátosságai, definíciók, identitástudati jellemzők meghatározása, megtöltése konkrét empirikus tartalommal.

3. Demográfiai folyamatok: említettük, hogy a magyarországi népszámlálások során 1880 óta kérdezik a lakosságtól az anyanyelvet és az anyanyelven kívül beszélt nyelveket, a felvételi programban 1941 óta - 1970 kivételével - a nemzetiség konkrét kérdése is szerepel. Így az utóbbi 50 évben az anyanyelvre, az anyanyelven kívül beszélt nyelvekre és a nemzetiségre vonatkozó kérdések alapján lehetett következtetni a nemzetiségi népesség arányára. Ez az adatbázis több történeti demográfiai elemzésnek nyújtott alapanyagot.

4. "Tényeket adni az érvekhez": társadalmi statisztikák, szociológiai, történeti, néprajzi, nyelvi adatok segítségével átfogó vagy eseti **empirikus felmérések, nemzetiségszociológiai vizsgálatok** rajzolják meg a magyarországi kisebbségi csoportok helyzetét.

5. "Helyzetképet adni kisebbségi önkormányzati programokhoz": a NEKH *Kisebbségkutató Műhelybeszélgetés* programsorozata épp abból a gyakorlati igényből indult ki, hogy a kisebbségi önkormányzatok - országos vagy akár helyi szinten - programjaikat a valós helyzet és a konkrét szükségletek ismeretében, pontos adatokra kívánták építeni. Említést érdemel az Országos Szlovák Önkormányzat 1997. évi országos szociológiai felmérése a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség helyzetéről, amely megfogalmazta az ebből adódó konkrét feladatokat is.

6. A magyarországi kisebbségek valamennyi politikailag releváns kérdésének tisztázása, pl. az asszimilációs folyamatok előrehaladottságának, visszafordíthatóságának megítélése, a kisebbségi iskolaügy új és reális szerepének kijelölhetősége.

7. Történeti kutatások, kronológiák: az előbb említett célok megkövetelik, hogy pontosan ismerjük a **történeti előzményeket** és a **jelen helyzetet**. *"Pozitív és negatív mítoszoktól, ábrándoktól és önfeladástól mentes magatartásformákat csak abban az esetben remélhetünk, ha az egyes kisebbségi közösségek tisztában lesznek saját csoportjuk múltjával."* [19]

8. A nemzetiségi jog, -jogalkotás, -jogtörténet. [20] **Az emberi jogok megvalósulásának helyzete** Magyarországon. A hazai civil jogvédő szervezetek tevékenységének eredményeként évente kerülnek kiadásra tényfeltáró elemzések (a Mászág Alapítvány által működtetett Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda Fehér Füzetei, 1995 óta). [21] Ide tartoznak a **kisebbségi önkormányzatok működésének tapasztalatait vizsgáló** átfogó, összegző jellegű-, [22] vagy esettanulmányok.

9. A cigányság speciális kérdéseinek kutatása, mint a térbeli elhelyezkedés, élethelyzetének javítását szolgáló programok, társadalmi integrációja, egészségmagatartás, [23] roma holocaust.

10. A vallás, egyház, népi vallásosság és nemzetiségi identitás kapcsolata, hitélet, vallási hagyományok kutatása.

11. A nemzetiségi kultúra kutatásának elméleti és módszertani kérdései, hagyományos és modern, népi kultúra, **irodalom**, nyelv, nyelvjáráskutatás, pszicholingvisztikai kutatások, **anyanyelvi állapotok, kétnyelvűség. Oktatáskutatás.**

12. Különösen fontos részét jelentik a kisebbségi önismeretnek a helytörténeti kutatások. Az eddigi tapasztalatok alapján ezek szorosan összefüggnek a helyi kisebbségi közösségek legitimációs problémáival, létjogosultságuk, jelenlétük igazolásával. Felismervén ezt, jónéhány országos és helyi

kisebbségi önkormányzat támogatja e kutatásokat, az ilyen témájú könyvek kiadását.

13. Adatbázisok kiépítése, leletmentés, forráskiadások (levéltárak, múzeumok, magángyűjtemények).

14. Törekvés szintjén konstatalható az igény egy **kisebbségi tudományos kataszter kialakítására**, az akadémiai, egyetemi, főiskolai keretek között működő, illetve a magyarországi kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek által fenntartott kutatóműhelyek teljes körű számbavételére. Tudományos tevékenységük áttekintése és felmérése egyúttal kiindulópontot jelenthet, amely rámutathat hiányosságokra, deficitre, bizonyos elemi munkák koordinált elvégzésének szükségességére.

Összegezve: a fenti témafelsorolás **nem tekinthető sem teljes körűnek, sem egyformán jellemzőnek a 13 nemzeti és etnikai kisebbségekre** vonatkozó kutatások között: a **témaválasztás kisebbségenként sajátos** kérdésekre is irányul, mint ahogyan fellelhetők **közös tudományos törekvések** is. Ugyanígy, diszciplínánként és - visszatekintve - időszakonként eltérő fejlődési szakaszokat különböztethetünk meg: például a történettudomány nem tartott lépést a **cigányság kutatásában más szaktudományokkal**, [24] amelyek viszont figyelmet felkeltő eredményeket értek el ebben, főként az etnográfia, a szociológia, a zenetudomány és újabban az antropológia (ld. *Michael Sinclair Stewart* brit kultúranropológus magyarországi kutatásait, s az ezekről megjelent könyvét). [25]

Tudományos élet az elmúlt tíz évben

1. Az elmúlt évtized kisebbségi tárgyú **konferenciáiból, szimpóziumaiból, emléküléseinek** sorából gazdagon meríthetnénk. Egy részük a kisebbségi kutatóintézetekben folyó élénk tudományos tevékenységre világít rá, más részük valamely tematika köré szerveződött. Olykor szűkebb hazai, máskor tágabb, nemzetközi részvétellel valósultak meg. **Kiragadott példaként:** a *Magyarországi Románok Kutatóintézete* évente rendez tudományos szimpóziumait, idén (1998-ban) kerül sor a nyolcadikra. Itt az intézet három szekciójában - történeti, nyelvészeti-irodalmi, néprajzi - az elért eredményekről számolnak be a meghívott hazai és anyaországi román értelmiségnek. A *Szlovák Kutatóintézet* tudományos eseményeit a jubiláló, szlovákok lakta településeken rendezi: pl. 1993-ban Békéscsabán (275. évforduló), 1996-ban Tótkomlóson (250. évforduló), 1997-ben Szarvason (275. évforduló). Emlékülések tekintetében jellemzőek a közös történelmi múlt kapcsán rendezettek, mint az Országos *Lengyel* Kisebbségi Önkormányzat szervezte Bem József, vagy Sobieski emlékülések, az *örmény* kisebbségi önkormányzatok szervezte megemlékezések az 1848-as szabadságharc mozzanatairól.

Az utóbbi évtized számtalan *tematikus konferenciája* közül megemlíjtjük az 1992. szeptember 3-5 között Budapesten a nemzetiségi/etnikai/nyelvi csoportok statisztikájáról tartott konferenciát, de említhetnénk a közelmúltból az MTA Politikai Tudományok Intézetében működő Etnoregionális Kutatóközpont szervezésében tartott konferenciát a magyarországi *görögökről*, vagy a Kráter Műhely Egyesület rendezte tanácskozást a hazai kisebbségek *kettős kötődéséről*.

2. A **tudományos élet fontos részét képezi a** gyűjtőmunka, amelynek kiteljesedése, szakszerűvé válása értékes dokumentumtárak létrehozásához, szótárak összeállításához (pl. a szlovén-magyar, Mukics Ferenc munkája) vezetett. A leletmentés hatékony eszközei kisebbségi kutatóintézetek szervezte **nemzetiségi néprajzi, nyelvészeti táborok**.

3. Kiadói tevékenység, publikációk: kezdve a sort az **időszakos kiadványokkal:** a '90-es évek elejétől indult kisebbségkutató szakfolyóiratok a *Regio. Kisebbségi Szemle*, a *Pro Minoritate*, a *Kisebbségkutatás. Szemle a hazai és külföldi irodalomból*, amelyek magyar nyelven, idegen nyelvű Összefoglalókkal jelennek meg, esetenként angol verzióban. Nemrég ünnepelte negyedszázados fennállását a korábban említett *Nemzetiségi Néprajzi Tanulmányok* (több kötete német, szlovák, román, horvát, szerb, görög nyelven jelent meg); nemrég indult a Germanisztikai Intézet új kiadványsorozata, a Magyarországi Német Archívum (*Ungarndisches Archiv*), legújabbban a minden kisebbséget érintő *Körtánc Füzetek* sorozat,

amelynek tematikus számai egy-egy hazai kisebbség szakszerűen adatolt tudományos bemutatására törekednek. Ezekon kívül természetesen több szakfolyóirat publikál a kisebbségkutatás területén íródott tanulmányokat (*Ethnographia, Magyar Tudomány, Statisztikai Szemle, Educatio, Valóság, Társadalmi Szemle, Kritika, A Falu*, mások); kisebbségi bibliográfia-sorozatok készültek (O.I.K). A hazai kisebbségek kutatóintézeteinek rendszeres tudományos tanácskozásain *elhangzott előadások* megjelennek magyar és/vagy nemzetiségi nyelveken, gyakran valamely világnyelven is. A publikációk sajátos vonulatát jelentik a nemzetiségi oktatást szolgáló *nemzetiségi népismereti tankönyvek*, amelyek közül nemrég jelent meg pl. a *Cigány népismereti tankönyv* (Bódi Zsuzsanna, Kaposvár, 1998). Az *Útmutató* kiadó nemzetiségi (zsebkönyv)sorozata kötetenként összefoglaló alapismereteket tesz közzé egy-egy nemzetiségről (eddig a szlovákokról, a németekről szóló kötetek jelentek meg); magyar nyelvű kiadásai a többségi társadalomhoz szólnak, s a továbbiakban e kötetek a nemzetiség nyelvén, majd valamely világnyelven is elérhetőek lesznek. Ami a *tudományos elemzések, empirikus kutatások eredményeit bemutató munkákat* illeti, bő jegyzéket állíthatnánk össze. [26]

A kisebbségi szakembernek, kutatónak sajátos feladata a tudomány művelése mellett annak népszerűsítése, a források feltárása, különböző csatornákon való közvetítése, visszaforgatása a gyakorlatba, nem utolsósorban megismertetése a többségi társadalommal. Ez sokrétű szervezett tevékenység révén történik: a legtöbb kisebbségkutató, -kiadó hely rendszeresen eljuttatja kiadványait minden kisebbségi önkormányzatához, nemzetiségi és kéttannyelvű iskolájához, minden fontos szervezetéhez, múzeumhoz. A népszerűsítést szolgálják az ismeretterjesztő előadások, a közigazgatást, államigazgatást, kisebbségi önkormányzatokat tájékoztatások, szakanyagok, tudományos szakismeretekre alapozott nemzetiségi témájú kiállítások. A gazdag eseményláncolatból kiemeljük a budapesti Néprajzi Múzeum két nagy jelentőségű kultúrantropológiai kiállítását a cigányságra vonatkozóan: a '90-es évek első felében "*A világ létra, amelyen az egyik fel, a másik le megy*", majd 1998-ban, nemzetközi együttműködéssel: "*Romák Közép- és Kelet-Európában*" címmel. Pécsen szintén színvonalas kutatási háttérre épül a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának kiállítása a soknemzetiségű Baranya népművészeti kincseiről.

Interneten történő terjesztés: e téren a NEKH Web-kiadványának specifikus tematikus fejezete - **Kisebbségkutatás/Research on Minorities** amely korszerű és hatékony eszközzel, strukturált, szerkesztett formában tesz közzé információkat, elemzéseket, tényeket, tanulmányokat magyar és angol, illetve nemzetiségi nyelven a hazai kisebbségkutatás területéről - hazai viszonylatban első és egyedülállóan gazdag internet forrása a kisebbségkutatásnak.

Felhasznált kutatástörténeti tanulmányok

Berényi Mária: A Magyarországi Románok Kutatóintézete. in: *Barátság*, 1998/szept.15. 2168-2169 old.

Czibulka Zoltán: Nemzetiségeink és a statisztika. in: *Kisebbségkutatás*, 1997/1. sz. 16- 28 old.

Glatz Ferenc: Kisebbségkutatás Magyarországon. Múlt és lehetőségek (Előadás az MTA KM Megnyitóján, 1998. április 27)

Gyivicsán Anna: A magyarországi nemzetiségi kutatások intézményesítéséről. In. *Magyarágkutatás*. 1996. TLA. Budapest, 249-255 old.

Gyivicsán Anna: A békéscsabai Szlovák Kutatóintézet tevékenységéről. in: *Barátság*, 1998/szept.15. 2170-2171 old.

Internet: <http://www.meh.hu/nekh> *Kisebbségkutatás /Research on Minorities* c. fejezetek (szerk. Demeter Zayzon Mária)

Joó Rudolf: Nemzetiségi kérdés - kisebbségtudomány. In: *Magyar Tudomány*, 1981. 11-12. sz. 952-959

Kósa László: A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása. 1945-1975. *Ethnographia*, 1975. 422-436 old.

Kövágó László (szerk.): Magyarországi nemzetiségi kutatások. Budapest, 1984.

Manherz Károly: A magyarországi kisebbségek kutatásáról (Előadás az MTA KM Megnyitóján, 1998. április 27)

Manherz Károly: Kisebbségkutatás - növekvő igények. in: *Barátság*, 1998/szept.15. 2167. old.

Nagy Pál: A magyarországi cigányság történeti kutatásának aspektusai. Előadás kézírata a NEKH - MTA TTI Kisebbségkutató Műhelybeszélgetésén, 1997.

Szarka László: A magyarországi nemzeti kisebbségek legújabb kori történetének vizsgálata 1968-1990 között. In: V.Molnár László(szerk.): Új törekvések a történelemtanításban. Budapest, 1993. 112-121.

Szarka László: A magyarországi kisebbségi történetírás helyzete és feladatai. in: *Kisebbségkutatás*, 1997/1. sz. 29 - 36 old.

Szarka László: A Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye. Kutatási feladatok és tervek. 1998. Kézirat

[1] Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Osiris-Századvég Kiadó Budapest, 1995. 298 old.

[2] Czibulka Zoltán: *Nemzetiségeink és a statisztika*. in: *Kisebbségkutatás*, 1997/1. sz. 16-18. old.

[3] *A Magyarországon 1893. január 31.-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. IX. kötet., Bp., 1989

[4] Kemény István: *A magyarországi cigányság helyzete*. 1993. Kézirat, 20 old.

[5] Kósa László: *A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása*. 1945-1975. *Ethnographia*, 1975. 422-436 old.

[6] Gyivicsán Anna: *A magyarországi nemzetiségi kutatások intézményesítéséről*. TLA. Budapest, 1995. 249. old.

[7] Uo.

[8] Szarka László: *A magyarországi kisebbségi történetírás helyzete és feladatai*. In: *Kisebbségkutatás*, 1997/1. sz. 32. old.

[9] Berényi Mária: *Történeti kutatások a magyarországi románokról*. Előadás kézírata a NEKH - MTA TTI Kisebbségkutató Műhelybeszélgetésén 1997. január 28. 5. old.

[10] Szarka László: *Kisebbségek, konfliktusok - kutatás*. In: *Kisebbségkutatás*, 1998/3.sz. 272 old.

[11] Ezek az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Szociológiai Intézete, az MTA Földrajztudományi Intézete, az MTA Nyelvtudományi Intézete, az MTA Politikai Tudományok Intézete, az MTA Konfliktuskutató Központ, az MTA Néprajzi Kutatóintézet, az MTA Regionális Kutatások Központja, a Teleki László Alapítvány, Közép-Európa Intézet, az Európa Intézet Budapest, valamint több, határon túli kutatócsoport. Vö.: Szarka László: *A Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye. Kutatási feladatok és tervek*. 1998. Kézirat

[12] *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*. Herausgegeben von Gerhard Seewann und Péter Dippold. 1997. R. Oldenburg Verlag, München. Band 1., 2.

[13] Forrás: *MNEKK Évkönyv* 1996, 1997.

[14] Azóta Törzsök Erika szociológus igazgatásával *Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Programiroda* néven működik www.eokip.hu

[15] Szarka László: *A magyarországi kisebbségi történetírás helyzete és feladatai*. In: *Kisebbségkutatás*, 1997/1. sz. 29 - 36 old.

[16] Internet-forrás: <http://www.meh.hu/nekh> *Kisebbségkutatás* c. fejezet (szerk. Demeter Zayzon Mária)

[17] Kovalcsik Katalin - Réger Zita: *A tudomány mint naiv művészet*. In: *Kritika*, 1995. február. 31-34 old. Továbbá: "A naiv történészek legfélelmetesebb nézete az, hogy a cigányok történelmével csak cigányok foglalkozhatnak, mert a nem cigány szerzők nem képesek belülről átélni azt a mítikus cigány szellemiséget és hagyományt, amelyet egyébként a cigány származású szerzők sem tudnak fogalmilag definiálni és tudományosan leírni. A kutatás nem származás, hanem szakmai felkészültség, képesség és kitartás kérdése. Aki nem francia, ne foglalkozzon Franciaország történelmével?" - teszi fel a kérdést Nagy Pál, a cigányság történetének kutatója. vö. Nagy Pál: *A magyarországi cigányság történeti kutatásának aspektusai*. Előadás kézírata a NEKH - MTA TTI Kisebbségkutató Műhelybeszélgetésén 1997. január 28. 5. old.

[17] Alpok-Duna-Adria projekt

[19] Szarka László: *A magyarországi kisebbségi történetírás módszertani kérdései*. Előadás kézírata a NEKH - MTA TTI Kisebbségkutató Műhelybeszélgetésén 1997. január 28. 8. old.

[19] Föglein Gizella: *A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetének jogi szabályozása*. 1945 - 1993. In: *Regio*, 1997. 1. sz.

[21] NEKI Fehér Füzetek, 1995., 1996., 1997.

[22] Csefkó Ferenc - Pálné Kovács Ilona - Tasnádi Péter: *A kisebbségi önkormányzatok működésének országos tapasztalatai*. Az MTA RKK szociológiai felmérésének zárótanulmánya. 1998. Kézirat. I-II. kötet, 600 old.

[23] Neményi Mária: *Roma anyák az egészségügyben*. Előadás a NEKH Kisebbségkutató Műhelybeszélgetésén, 1997. nov.5. 80 old.

.

[24] Nagy Pál. I.m. 1.old

[25] Michael Sinclair Stewart: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó - MTA Szociológiai Intézet - Max Weber Alapítvány., Bp., Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára. 1994/2. 267 old.

[26] A cigányságra vonatkozó irodalom teljes körű bibliográfiáját - amely tartalmazza a tudományos műveket is - állította össze Bódi Zsuzsanna 1997-ben, tartja karban folyamatosan. *Forrás*: Internet: <http://www.meh.hu/nekh> *Kisebbségkutatás* fejezet *Bibliográfiák c.* alfejezete.